

कुटुंब आणि समुदाय

९

प्रकरण

प्रेम आणि धर्म हे कौटुंबिक जीवनाचे फूल आणि फळ आहेत.

— तिरुवल्लुवर

मोठा
प्रश्न

१. कुटुंब एकक का महत्त्वाचे आहे?

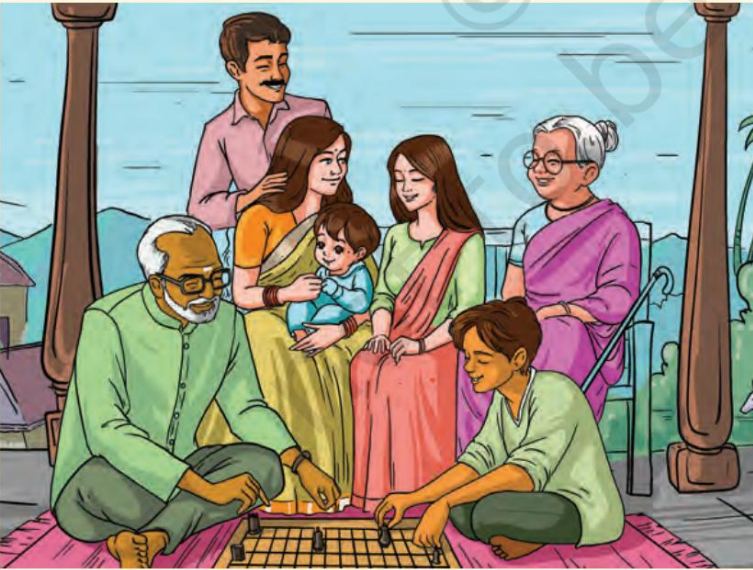
२. समुदाय म्हणजे काय आणि त्याची भूमिका काय आहे?

0681CH09

कुटुंब

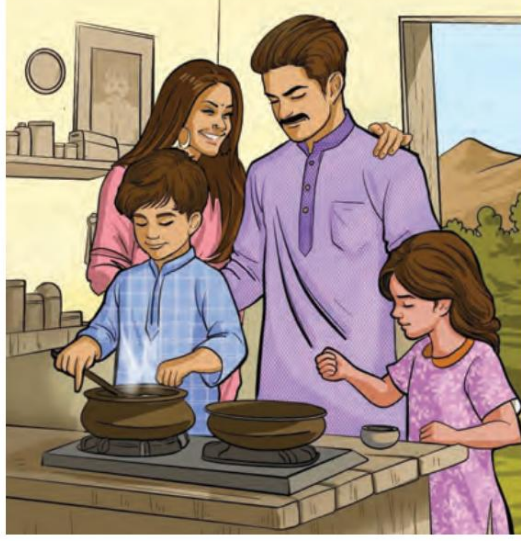
आपण जवळजवळ सर्वजण एकाच कुटुंबात राहतो. कुटुंब हे कोणत्याही समाजाचे मूलभूत आणि सर्वात प्राचीन एकक आहे. आज भारतीय समाजात अनेक प्रकारची कुटुंबे आहेत - संयुक्त कुटुंबांपासून ते विभक्त कुटुंबांपर्यंत. संयुक्त कुटुंबात अनेक पिढ्या एकत्र राहतात - आजी-आजोबा, पालक, काका-काकू,

संयुक्त कुटुंबांची उदाहरणे

९ कुटुंब आणि समुदाय

१३७

विभक्त कुटुंबांची उदाहरणे

भाऊ, बहिणी आणि चुलत भाऊ. दुसरीकडे, एक विभक्त कुटुंब हे फक्त एक जोडपे आणि त्यांची मुले आणि कधीकधी एक पालक आणि मुले यांच्यापुरते मर्यादित असते.

चला एक्सप्लोर करूया

Æ तुमच्या परिसरात तुम्हाला कोणत्या प्रकारची कुटुंबे दिसतात?

प्रत्येक प्रकारासाठी कुटुंबांची संख्या असलेल्या प्रकाराची यादी करा.

Æ कोणते प्रकार जास्त आढळतात? तुम्हाला असे का वाटते?

Æ वर्ग क्रियाकलाप म्हणून, तुमच्या वर्गमित्रांच्या निष्कर्षांशी तुलना करा आणि चर्चा करा.

इंग्रजीमध्ये, कौटुंबिक नातेसंबंधांचे वर्णन करण्यासाठी फारसे शब्द नाहीत; त्यापैकी काही आपण पहिल्या परिच्छेदात पाहिले.

भारतीय भाषांमध्ये आणखी बरेच शब्द आहेत. उदाहरणार्थ, हिंदीमध्ये बुआ, ताऊ, ताई, चाचा, मौसी, नाना, नानी,

आणि बरेच काही. काही भाषांमध्ये, जसे की तमिळमध्ये, मोठा भाऊ/बहीण किंवा धाकटा भाऊ/बहीण यासाठी वेगवेगळे शब्द आहेत. पण भारतीय भाषेत 'चुलत भाऊ' या शब्दाचा अर्थ काय आहे? बहुतेक भारतीय भाषांमध्ये, तुम्हाला आढळेल की असा कोणताही शब्द नाही! कारण चुलत भाऊ म्हणजे फक्त 'भाऊ' आणि 'बहिणी' असतात. हे कुटुंबातील सर्व मुलांमधील खोल बंधांवर भर देते.

चला एक्सप्लोर करूया

Æ तुमच्या कुटुंबातील सर्व सदस्यांची यादी बनवा ज्यांचा तुम्ही विचार करू शकता.

काही दूरच्या नातेवाईकांसह. त्यांच्या मातृभाषेत किंवा प्रादेशिक भाषेत त्यांच्या संज्ञांची यादी करा आणि इंग्रजीमध्ये समतुल्य शब्द शोधण्याचा प्रयत्न करा. हिंदीसाठी खाली दोन उदाहरणे दिली आहेत:

नाव	मध्ये मुदत नाही	इंग्रजीमध्ये वर्णन / संज्ञा
राणी	बहीण	आईच्या भावाची मुलगी (चुलत भाऊ) (इतर संभाव्य अर्थांसह)
समीर - वडिलांचा धाकटा भाऊ (काका)		

Æ लक्षात घ्या की, बऱ्याचदा, तुमच्या मातृभाषेतील किंवा प्रादेशिक भाषेतील एका शब्दाची अचूक व्याख्या देण्यासाठी अनेक इंग्रजी शब्दांची आवश्यकता असते.

भूमिका आणि जबाबदाऱ्या कुटुंबातील सदस्यांमधील

नातेसंबंध प्रेम, काळजी, सहकार्य आणि परस्परावलंबनावर आधारित असतात. 'सहकार्य' म्हणजे 'एकत्र काम करणे'. कुटुंबातील प्रत्येक सदस्याची इतर सदस्यांप्रती भूमिका आणि जबाबदारी असते. उदाहरणार्थ, पालक त्यांच्या मुलांना आनंदी व्यक्ती आणि समाजाचे जबाबदार सदस्य बनवण्याची जबाबदारी घेतात. परंतु, मुले मोठी होत असताना, कुटुंबातील इतर सदस्यांना मदत करण्यासाठी ते घरात अधिक जबाबदाऱ्या घेतात - मग ते पालक असोत, बहीण असोत किंवा भाऊ असोत, इत्यादी. दैनंदिन सारावाद्वारे, मुले घराच्या जीवनात सहभागी होण्यास शिकतात. अनेक घरांमध्ये, मुले त्यांच्या कुटुंबाने पिढ्यानपिढ्या पाळलेल्या काही परंपरा आणि पद्धती देखील शिकतात.

चला एक्सप्लोर करूया

या प्रश्नांची उत्तरे द्या आणि तुमच्या उत्तरांची तुलना काही वर्गमित्रांशी करा:

Æ तुमच्या कुटुंबात बाजारातून काय खरेदी करायचे हे कोण ठरवते?

Æ तुमच्या घरी कोण जेवण बनवते?

Æ तुमच्या कुटुंबातील सर्वात वयस्कर व्यक्ती कोण आहे?

Æ तुमच्या घरात फरशी कोण स्वच्छ करते? Æ तुमच्या घरात भांडी कोण धुते?

Æ तुम्हाला गृहपाठ करण्यास कोण मदत करते?

आपल्या धर्माचे पालन करणे किंवा आपले कर्तव्य करणे हे भारतीय संस्कृतीचे एक महत्वाचे तत्व आहे. कुटुंब ही एक 'शाळा' देखील आहे, जिथे मुले अहिंसा, दान (देणे), सेवा (सेवा) आणि त्याग (त्याग) यासारखी महत्वाची मूल्ये शिकतात.

कुटुंबातील व्यक्ती अनेकदा कुटुंबाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी स्वतःच्या गरजा सोडून देतात.

अशीच एक कहाणी पाहूया.

एक संस्कृती आणि लोकांच्या जीवनाचे प्रतिबिंब

शालिनी तिच्या कुटुंबासह केरळमधील एका शहरात राहते. तिचे वडील एक छोटासा व्यवसाय करतात आणि तिची आई जवळच्या शाळेत शिक्षिका आहे.

शालिनीला एक लहान भाऊ आहे. तिची आजी, अचम्मा

(वडिलांची आई), चित्तप्पा (वडिलांचा भाऊ किंवा काका) आणि तिची चिती (काकू किंवा काकाची पत्नी) त्यांच्यासोबत राहतात. त्यांना एक मुलगी आहे, शालिनीची चुलत बहीण, जिला ती चिन्नी म्हणते. शालिनीच्या काकांची नुकतीच नोकरी गेली आहे आणि तिची काकू गृहिणी आहे. संपूर्ण कुटुंब ओणमच्या सणाची तयारी करत होते. अच्छम्माने शालिनीच्या वडिलांना सांगितले की त्यांच्या भावाला आर्थिक अडचणी येत आहेत, त्यामुळे ते सणासाठी नवीन कपडे खरेदी करू शकत नाहीत. जेव्हा शालिनीचे पालक तिला आणि तिच्या भावाला खरेदीसाठी घेऊन गेले तेव्हा त्यांनी केवळ स्वतःसाठीच नाही तर चित्तप्पा, चिती आणि चिन्नीसाठीही नवीन कपडे खरेदी केले. परिणामी, शालिनीला तिला अपेक्षित असलेला रेशमी पोशाख मिळाला नाही; तिला साध्या कापसाच्या पोशाखावर समाधान मानावे लागले. अच्छम्माने शालिनीला समजावून सांगितले की कुटुंबे एकमेकांना आधार देतात आणि त्यांच्याकडे जे आहे ते वाटून घेतात. शालिनीला तिच्या साध्या पोशाखाची पर्वा नव्हती. सर्वांना काही नवीन कपडे मिळू शकले याचा तिला आनंद होता.

चला एक्सप्लोर करूया

Æ सात सदस्यांच्या या कुटुंबाचे एक साथे झाड काढा.

Æ शालिनीच्या पालकांनी सर्वांसाठी कपडे का विकत घेतले असे तुम्हाला वाटते?

Æ जर तुम्ही शालिनीच्या जागी असता तर काय केले असते?

ती कथा केरळमध्ये घडली होती. आता आपण ईशान्येकडे, मेघालयातील एका गावात जाऊया.

माझे नाव तेनझिंग आहे. आम्ही ज्या पर्वतांमध्ये राहतो ते मला खूप आवडते, जरी जीवन कधीकधी कठीण असते. माझे वडील एक लहान किराणा दुकान चालवतात. माझी आई स्थानिक हस्तकला सहकारी संस्थेत व्यस्त झाल्यानंतर, आमचे सुंदर पारंपारिक कापड, लाकडी कोरीवकाम आणि पर्यटकांना विक्रीसाठी इतर वस्तू बनवू लागली, माझे वडील घर स्वच्छ करण्यात आणि आमच्या लहान भाजीपाला बागेची काळजी घेण्यात सामील झाले.

९ - कुटुंब आणि समुदाय

आणि इतर घरकाम.

बऱ्याचदा, तो माझ्या आजीला आमच्या सर्वांसाठी जेवण बनवण्यास मदत करतो.

आजीकडे नेहमीच मला सांगण्यासाठी विविध प्रकारच्या मनोरंजक कथा असतात, विनोदाने आणि शहाणपणाने; तिच्यापेक्षा चांगले कोणीही लोकांना समजू शकत नाही! आजोबा

माझ्या गृहपाठात मदत करते आणि मला स्कूल बसमध्ये घेऊन जाते.

थांबा. तो आमच्या कॉलनीत सामाजिक कार्यात सक्रियपणे सहभागी आहे आणि नेहमीच इतरांना मदत करत असतो. उदाहरणार्थ, जेव्हा आमच्या भागात वीज खंडित होते तेव्हा तो जवळच्या कार्यालयात जाऊन तक्रार नोंदवतो.

जेव्हा आमच्या शेजाऱ्यांचे घर वादळात खराब झाले, तेव्हा त्याने संपूर्ण परिसरातून दुरुस्तीसाठी काही पैसे गोळा केले.

आम्ही भाग्यवान आहोत की माझे पालक आमच्या अन्न आणि

कपडे यासारख्या मूलभूत गरजांची काळजी घेऊ शकतात.

जेव्हा कोणताही विशेष खर्च येतो तेव्हा मी अनेकदा पाहिले आहे की ते एकत्र चर्चा करतात. आई म्हणते की भविष्यात उद्धवणाऱ्या कोणत्याही अनपेक्षित गरजांसाठी आपण नेहमीच काही पैसे वाचवण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे.

त्याबद्दल विचार करा

तेनझिंगचे वडील विशेष खर्चासाठी त्यांच्या पत्नीचा सल्ला का घेतात?

घरकामात त्याचा सहभाग तुम्हाला कसा वाटतो?

आजी-आजोबा कोणत्या भूमिका पार पाडतात?

चला एक्सप्लोर करूया

Æ भारतातील कुठेतरी अशा कुटुंबाची कथा तयार करा जिथे आपल्याला काही कौटुंबिक मूल्ये पाळली जात असल्याचे दिसून येते. ती तुमच्या वर्गासोबत लेखन किंवा चित्रकला द्वारे शेअर करा.

Æ तुमच्या सर्व वर्गमित्रांसह दोन किंवा तीन कुटुंबांभोवती एक छोटे नाटक सादर करा. तुम्ही लिहिता त्या नाटकात कुटुंबांना तोंड दिलेल्या काही आव्हानात्मक परिस्थितींचा समावेश असू शकतो आणि त्या कशा सोडवल्या जातात हे दाखवता येईल.

Æ शालिनी आणि तेनझिंग यांच्या कथांमध्ये आपल्याला संयुक्त कुटुंबांची उदाहरणे दिसतात. आधुनिक कुटुंबाचे कोणते पैलू आहेत असे तुम्हाला वाटते?

असे जीवन जगणे ज्यामुळे काही जोडप्यांना एकच कुटुंब निवडावे लागते (म्हणजेच, जुन्या पिढ्यांपासून किंवा इतर नातेवाईकांपासून वेगळे राहणे)?

दोन्ही प्रकारच्या कुटुंबांचे काही फायदे आणि तोटे काय असू शकतात?

समुदाय

कुटुंबे केवळ स्वतःशीच नव्हे तर इतर कुटुंबांशी आणि त्यांच्या सभोवतालच्या लोकांशी देखील जोडलेली असतात. अशा जोडलेल्या लोकांच्या गटाला 'समुदाय' म्हटले जाऊ शकते (समुदायाचे संदर्भानुसार इतर अर्थ आहेत). समुदायाचे सदस्य विविध कारणांसाठी एकत्र येतात, जसे की सण साजरे करणे आणि मेजवानी, विवाह आणि इतर कार्यक्रम आयोजित करणे. काही गावांमध्ये, लोक जमीन तयार करणे, पेरणी आणि कापणी यासारख्या शेती पद्धतींमध्ये एकमेकांना मदत करण्यासाठी एकत्र येतात.

कालांतराने, समुदायांनी अनेकदा पाणी, चराऊ जमीन आणि वनोपज यासारख्या सामायिक नैसर्गिक संपत्ती आणि संसाधनांच्या वापराच्या काही पद्धतींवर सहमती दर्शविली. अनेक आदिवासी समुदायांच्या बाबतीत असेच आहे. काही प्रमाणात, ग्रामीण भारतातील ग्रामीण समुदायांमध्ये आजही हे कायम आहे. अशा पद्धती - आपण त्यांना 'नियम' म्हणू शकतो, जरी ते क्वचितच लिहिले गेले होते - समुदायांना संसाधनांपर्यंत सुरक्षित प्रवेश प्रदान केला आहे. परंतु याचा अर्थ असा देखील होतो की सर्व कुटुंबे आणि

समुदायातील व्यक्तींना विशिष्ट कर्तव्ये पार पाडावी लागतात. अन्यथा, समुदाय सुरळीतपणे चालणार नाही.

चुकवू नका

वर्षानुवर्षे, मध्य प्रदेशातील झाबुआ शहराच्या आसपासच्या प्रदेशाला तीव्र पाणीटंचाईचा सामना करावा लागला.

संकटाच्या वेळी कोणत्याही व्यक्तीला किंवा कुटुंबाला मदत करण्यासाठी एकत्र येण्याच्या त्यांच्या हलमा (समोरील पान पहा) परंपरेचे पालन करून, भिल्ल समुदायाने शेकडो गावांमध्ये हजारो झाडे लावण्याचा निर्णय घेतला. भिल्लांनी पावसाचे पाणी साठवण्यासाठी अनेक खंदके खोदली आणि इतर जलसंधारण संरचना तयार केल्या. त्यांना या कामासाठी पैसे मिळाले नाहीत तर ते त्यांच्या समुदायाप्रती आणि पर्यावरणाप्रती कर्तव्य म्हणून केले. हलमा परंपरेत, पृथ्वीमातेची सेवा करणे हे उद्दिष्ट आहे. २०१९ मध्ये, शिवगंगा चळवळीचे श्री महेश शर्मा यांना भिल्ल समुदायांसोबतच्या त्यांच्या परिवर्तनकारी कार्यासाठी पद्मश्री पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले.

२०१५ च्या चेन्नईतील पुरातन रस्ते नद्यांनी भरले होते आणि लोक आता फिरू शकत नव्हते. जवळजवळ सर्व दुकाने बंद होती आणि सेवा खंडित झाल्या होत्या. अनेक खाजगी गटांनी, विशेषतः आध्यात्मिक आणि धार्मिक संस्थांनी, मोठ्या प्रमाणात अन्न शिजवले आणि गरजू लोकांना ते वाटले.

समाजाच्या हितासाठी काहीतरी करण्यासाठी एकत्र आलेल्या लोकांची अशी अनेक उदाहरणे आहेत, त्या बदल्यात काहीही अपेक्षा न करता. तुम्ही ऐकले आहे का?

वरील वास्तविक जीवनातील कथा ग्रामीण संदर्भात समुदायाचे चित्रण करतात. समुदाय शहरी संदर्भात देखील उपस्थित असतो, जरी तो थोडा वेगळा कार्य करू शकतो. चला दुसऱ्या वास्तविक जीवनातील कथेतील एक उदाहरण पाहू.

२० वर्षांपूर्वी, अहमदाबाद (गुजरात) येथील एका भागात, एका छोट्या ऑटो-फॅब्रिकेशन वर्कशॉपचे मालक कमल परमार यांना रस्त्यावर वंचित मुलांचा एक गट दिसला.

काहींनी शाळा सोडली होती, तर काहींनी कधीच शाळेत प्रवेश घेतला नव्हता. कमलने त्यांच्या नियमित कामाच्या वेळेनंतर दररोज संध्याकाळी ५:३० ते ९:३० पर्यंत त्यांना शिकवणी देण्यास सुरुवात केली. त्यांनी मुलांना मोफत जेवणाची व्यवस्थाही केली. लवकरच, १५० मुले नियमितपणे त्या वर्गांना उपस्थित राहू लागली आणि त्यांना धड्यांमध्ये खूप रस होता!

स्थानिक शाळेतील काही शिक्षकांनी वर्ग पाहिले आणि काही काळ अध्यापनात सामील झाले. त्यापैकी एकाने निरीक्षण केले की, “या मुलांना बसण्यासाठी योग्य बाक नाहीत, 'सायलेन्स झोन' वर्ग नाहीत आणि तेथून जाणारी वाहने खूप आवाज करतात, तरीही ते शिक्षक जे सांगतात त्याकडेच लक्ष देतात. हे माझ्या हृदयाला भिडले. त्यांच्याकडून मला मिळालेले प्रेम आणि आपुलकी अविश्वसनीय होती.” नियमित शाळेत जाणारी काही मोठी मुलेही कमलच्या वर्गात स्वयंसेवक म्हणून शिकवण्यासाठी सामील झाली. त्यापैकी एकाने टिप्पणी केली की, “आम्ही तिथे शिकवण्यासाठी गेलो होतो, त्याऐवजी आम्ही त्यांच्याकडून खूप काही शिकलो.”

तुमच्या वर्गात या कथेची चर्चा करा. त्यातून समाजाबद्दलचा कसा दृष्टिकोन दिसून येतो?

कमल परमार यांच्या पुढाकारात कोणती मूल्ये प्रतिबिंबित होतात?

त्या वंचित मुलांचा विचार करा. तुम्हाला वाटतं का समाज त्यांच्यावर अन्याय करत आहे?

सर्व मुलांना शिक्षणाची सुविधा मिळावी यासाठी समाजाने काय करावे?

गेल्या ३० किंवा ४० वर्षांत नवीन प्रकारचे समुदाय देखील उदयास आले आहेत. अनेक शहरी भागातील रहिवासी कल्याण संघटना ही अशा समुदायांची उदाहरणे आहेत जे स्वतःचे नियम आणि कायदे बनवतात. ते कचरा व्यवस्थापन, सार्वजनिक क्षेत्रांची स्वच्छता, पाळीव प्राण्यांची काळजी घेणे इत्यादींबद्दलचे नियम असू शकतात. समुदायात राहणारे लोक असे नियम आणि कायदे बनवण्यात सहभागी होतात.

समुदाय शेवटी एकमेकांवर अवलंबून असतात. उदाहरणार्थ, त्याच रहिवासी कल्याण संघटना पुरवठ्यासाठी व्यापारी समुदायावर आणि कचरा हाताळण्यासाठी महानगरपालिका कामगारांवर अवलंबून असतील. आपल्या गुंतागुंतीच्या समाजात, प्रत्येकजण इतर अनेक लोकांवर आणि समुदायांवर अवलंबून असतो.

चला एक्सप्लोर करूया

तुमच्या कुटुंबाबाहेरील अशा सर्व लोकांची यादी बनवा जे त्यांच्या कामात तुम्हाला कोणत्या ना कोणत्या प्रकारे मदत करत आहेत.

'समुदाय' ही एक लवचिक संकल्पना आहे हे आता आपल्याला समजले आहे.
आणखी काही उदाहरणे:

जाति , किंवा त्याचा एक उपविभाग, याला अनेकदा समुदाय असेही म्हणतात.

विशिष्ट धर्म, प्रदेश, सामान्य काम किंवा आवडीच्या लोकांच्या गटाला, विशेषतः लहान गटाला, समुदाय असेही म्हटले जाऊ शकते; उदाहरणार्थ, 'मुंबईचा पारशी समुदाय', 'चेन्नईचा शीख समुदाय', 'अमेरिकेचा भारतीय समुदाय', 'केरळचा वैज्ञानिक समुदाय', 'आमच्या शाळेचा कला समुदाय', 'गावातील शेतकरी समुदाय', आणि असेच बरेच काही... यादी अंतहीन आहे!

तुमच्या शाळेत, तुम्ही वेगवेगळ्या समुदायांचा भाग असू शकता - अर्थातच तुमचा वर्ग, पण क्रीडा समुदाय, राष्ट्रीय सेवा योजना, राष्ट्रीय कॅडेट कॉर्प्स, विज्ञान किंवा नाटक क्लब इत्यादी.

चला एक्सप्लोर करूया

Æ तुम्ही कोणत्या प्रकारच्या समुदायांचा भाग आहात?

Æ शाळेत तुम्ही ज्या क्लबचा भाग होता का? ते कसे असते?
कार्य?

आपण पुढे जाण्यापूर्वी...

Æ कुटुंब हा मानवी समाजाचा पाया आहे. आदर्शपणे, कुटुंबातील सदस्य त्यांच्या अनेक कर्तव्यांमध्ये आणि कामांमध्ये एकमेकांना पाठिंबा देतात.

Æ समुदाय, एक मोठे एकक, याचा अर्थ असा की लोक एकमेकांना आधार देण्यासाठी सर्वतोपरी प्रयत्न करतात. 'समुदाय' ची व्याख्या अनेक प्रकारे करता येते आणि समुदायाचे अनेक प्रकार आहेत.

Æ शेवटी, समुदाय एकमेकांवर अवलंबून असतात.

प्रश्न, उपक्रम आणि प्रकल्प

१. तुमच्या कुटुंबात आणि परिसरात तुम्ही कोणते नियम पाळता? ते का महत्त्वाचे आहेत?

२. तुम्हाला असे वाटते का की काही नियम काही लोकांसाठी अन्याय्य आहेत?

कुटुंब की समुदाय? का?

३. समुदायाच्या पाठिंब्यामुळे फरक पडतो अशा अनेक परिस्थितींचे वर्णन करा. तुम्ही त्याबद्दल चित्र काढू शकता किंवा लिहू शकता.